

*UNA CONVERSA VIRTUAL SOBRE
HISTÒRIA AMB EN JORDI PUJIULA
JOSEP CATÀ TUR*

P

er circumstàncies de la vida i malgrat que teníem pràcticament la mateixa edat, no vaig tenir la sort de poder relacionar-me de manera continuada amb en Jordi. Ara, malauradament, ja no hi sóc a temps. Per mirar de suplir aquesta carència, se m'ha acudit d'imaginar una xerrada ben olotina amb ell. He triat un tema que sé que l'amoïnava, el del polèmic encaix (possible o impossible) de Catalunya a Espanya. Si la trobada hagués estat real, segurament que no hagués variat molt del que podeu llegir tot seguit.

Josep Catà. Tu Jordi t'has decantat clarament per l'estudi del període Republicà, la Guerra Civil i el Franquisme...

Jordi Pujiula. És cert. Per motius familiars i de vivència pròpia m'he dedicat a investigar aquest període del segle XX.

J.C. Investigacions a part, la tasca duta a terme pel PEHOC, que tu presideixes, ha estat, també, molt marcada per l'atracció que genera aquella època...

J.P. Sense deixar de banda els temes més punyents de la realitat actual i global, així ha estat. Al Patronat vam quedar particularment satisfets amb les Jornades de 1999 entorn del final de la darrera Guerra Civil, així com amb els cicles de conferències dedicats a la II República i al Franquisme.

J.C. Cal reconèixer que 1931-1975 és un període fascinant (en el bon sentit de la paraula) perquè, entre d'altres qüestions, serveix per explicar moltes de les situacions peninsulars actuals...

J.P. Evidentment...

J.C. Si bé no del tot...

J.P. A què et refereixes, exactament?

J.C. Vull dir que hi ha la tendència, reforçada pels mitjans de comunicació de masses, televisió sobretot, de carregar tots els neulers de la situació actual a Catalunya i a Espanya al període esmentat.

J.P. És ben clar que cal remuntar-se en el temps fins a més enrere. L'Antoni Muñoz i tu mateix us heu acabat especialitzant en els segles XVII i XVIII.

J.C. Ens ha passat el mateix que a un bon grapat d'especialistes en història contemporània. Per treure l'entrellat dels fets contemporanis hem hagut de recular, com a mínim, fins a l'etapa moderna.

J.P. Així i tot, seria possible d'establir el moment en què les circumstàncies indiquen que la convivència entre Espanya i Catalunya es torna poc menys que impossible?

J.C. No és pas senzill d'establir...

J.P. Però segurament molt convenient...

J.C. Sens dubte, perquè, si no ho fem, i tornem al que comentàvem abans, tot acaba recaient sobre el binomi República-Franquisme. Com tu saps molt bé, i en el teu cas per partida doble, els historiadors no ens movem en el terreny de la ciència exacta. Tot i així, penso que qualsevol aproximació a un tema tan espinós hauria d'anar recolzada, inicialment, per l'estudi comparatiu de l'evolució social, econòmica i política de les societats castellana i catalana.

J.P. I a partir de quin moment d'aquesta evolució?

J.C. Més que d'un moment únic caldria parlar de moments clau de distanciament en les evolucions respectives, els quals acabaran per dur al conflicte polític i, fins i tot, armat.

J.P. 1714 és el resultat d'un d'aquests conflictes, la Guerra de Successió. Potser el més determinant de tots.

J.C. Vejam. De la mateixa manera que, per citar un parell d'exemples, et són ben familiars, 1931 i 1960 van marcar evolucions discordants entre Catalunya i Espanya...

J.P. República Catalana versus República Espanyola i represa industrial versus industrialització incipient...

J.C. Doncs, en aquesta línia et proposo sis dates, no exhaustives, però sí representatives, per examinar aquestes evolucions dispars i els conflictes que originen, sempre en el benentès que no es tracta de situacions inconnexes, sinó clarament imbricades: 1521, 1609, 1624, 1640, 1705 i 1714-15. També crec que ens serviran, en alguns casos, per plantejar certs paral·lelismes amb els temes històrics que has treballat més.

J.P. Endavant les atxes!

J.C. Fins a 1521 podem dir que les evolucions socioeconòmiques de Castella i de Catalunya eren força similars.

J.P. Amb un paper important de la burgesia i del patriciat urbà.

J.C. Així és. Altra qüestió era la de l'esfera política, on les diferències ja eren de fons.

J.P. Amb una tendència més autoritària a Castella.

J.C. Doncs sí. Precisament la burgesia i el patriciat urbà castellans van lluitar de 1520 a 1521 contra aquesta deriva autoritària, encarnada llavors per Carles I d'Àustria, l'emperador.

J.P. L'episodi de "las Comunidades de Castilla"...

J.C. Que acaba malament per a aquelles forces de progrés castellanès, però molt bé per a l'autoritarisme reial i els seus aliats de llavors: l'alta aristocràcia i la jerarquia eclesiàstica.

J.P. Fet que coincideix amb l'any de la conquesta de Mèxic.

J.C. Justa la fusta! I ja tenim una Castella dominada pels latifundistes i governada per un autoritarisme impregnat d'una lògica imperial, en sentit literal i colonial.

J.P. Una Castella que veié frenat el seu desenvolupament urbà i que fou víctima d'una crisi econòmica que expulsà part dels seus habitants cap a les amèriques.

J.C. I que, a partir d'aquest fet, es distancià de l'evolució social, econòmica i política que seguí Catalunya.

J.P. Podríem dir que les elits dirigents d'un lloc i d'un altre no eren les mateixes...

J.C. Ni tenien tampoc els mateixos interessos, ni la mateixa mentalitat ni, per suposat, exclosos els religiosos, els mateixos valors. Encara que el gremi d'historiadors tenim prohibit de fer plantejaments com el que faré ara, crec que sempre pot resultar lícit de preguntar-nos què hagués passat i com hagués estat la història peninsular posterior si els Comuneros haguessin vençut.

J.P. I què em dius de 1609? En aquell any es va produir l'expulsió dels moriscos.

J.C. Sí i, en certa manera, és una conseqüència més del 1521. En realitat es foragita de tots els reialmes peninsulars un col·lectiu econòmicament molt actiu, perquè la Cort de Felip III de Castella i II d'Aragó prioritza els interessos nobiliaris, disfressats de religiosos, a l'hora de decretar l'expulsió...

J.P. I a l'economia productiva, un cop més, que la bombin!

J.C. Exactament. Però encara hi podem trobar una segona conseqüència transcendent d'aquest fet, que lliga molt bé amb la data de 1492.

J.P. La de l'expulsió dels jueus.

J.C. Correcte! Fixem-nos que la monarquia hispànica s'havia quedat, a partir de 1609, sense enemic interior; ja no hi ha jueus ni moriscos dins la península, a qui encolomar la causa de la misèria, imperial això sí?

J.P. I cal trobar-ne algun de nou que els substitueixi. Com va fer més enda-

vant el Franquisme amb la cèlebre —conspiració judeo masònica rojo separatista contra Espanya—...

J.C. I no passen vint anys que Quevedo i d'altres el creen.

J.P. I apareix la catalanofòbia.

J.C. Doncs sí. De les disputes entre lletrats catalans pro pactistes i lletrats castellans pro absolutistes es passa, al segle XVII, a aquest sentiment induït, que serà de masses amb el pas del temps, i que tan bé va saber documentar Francesc Ferrer i Gironès.

J.P. Per què uses el terme induït?

J.C. Perquè, a diferència del sentiment antifrancès i anticastellà que es cova a Catalunya durant el segle XVII, provocat i produït sobre el terreny, no pas ideat i induït, pels abusos de les tropes d'ambdues procedències, la catalanofòbia és un invent que tindrà un gran èxit i que calarà de dalt a baix tots els estaments de la societat castellana, fins al moll de l'os...

J.P. I les elits dirigits de Castella disposaran així del seu nou enemic pròxim...

J.C. Al qual, a més a més, se li atribuiran alguns dels “defectes” dels grups abans expulsats (laboriositat, no ostentació, capacitat de valorar l'estalvi...). Segurament més endavant d'aquesta conversa en trobarem exemples ben concrets de com es promociona aquesta animadversió des dels poders castellans. Curiosament, al segle XVIII, un cop abolida la sobirania catalana, aquests mateixos poders faran apologia dels valors abans atacats: laboriositat, estalvi...

J.P. I “los catalanes de las piedras hacen panes”. Seguim endavant. Proposaves també la data de 1624.

J.C. És el moment en què l'absolutisme castellà decideix que ja n'hi ha prou del que considera romanços pactistes i, a través d'Olivares, exposa el seu programa de màxims. Atès que la lògica absolutista i imperial té una pedra a la sabata.

J.P. És que els havia de resultar molt incòmode el no poder governar tots els reialmes peninsulars a la manera absolutista castellana. La lògica imperial requeria la centralització i l'aprofitament de quants més recursos millor, i més en el moment que les reserves de metalls americans s'estaven exhaurint.

J.C. Precisament per això, i per tal d'acabar amb el que la Cort de Madrid considerava un entrebanc per als seus objectius imperials, el Gran Memorial d'Olivares de 1624 exposava clarament que tots els reialmes peninsulars havien de quedar sotmesos a les lleis de Castella.

J.P. A l'absolutisme, vaja.

J.C. Exactament. Olivares i els seus successors, uns amb més intensitat que d'altres (depenia de les circumstàncies financeres i bèl·liques, principalment), fins al propi Felip V de Borbó, maldaren per assolir aquell objectiu. Els costà un “segle curt” aconseguir els seus objectius de màxims.

J.P. De 1624 a 1714.

J.C. I el primer gran obstacle, que els frenà durant dècades el projecte, fou la Guerra dels Segadors o Guerra de Separació (1640-1652) i les seves conseqüències.

J.P. República catalana, submissió a França, submissió de nou a Madrid...

J.C. Ja et pots imaginar el que va significar la mort del virrei de Santa Coloma durant el Corpus de Sang de 1640. De fet, va activar una nova embranzida catalanòfoba.

J.P. L'Antoni Simon i Tarrés ha estudiat molt de prop aquest conflicte i el seu transfons ideològic.

J.C. És que el Corpus de Sang va representar un xoc molt important per a la cort hispànica. Pensa que el mateix Olivares, en assabentar-se del decés del virrei, va cridar, en públic, que els catalans eren pitjor que els holandesos, que ja duïen decennis lluitant contra l'absolutisme castellà. Hi ha una altra conseqüència altament significativa de l'any 1640.

J.P. Vegem-la.

J.C. Per primer cop, en un document de la cort hispànica apareix el desig de bastir una ciutadella a Barcelona, no pas per a finalitats defensives enfront de França sinó per assegurar el domini reial sobre Barcelona i, de retruc, sobre tot el Principat.

J.P. Desig, però, que no es veurà acomplert fins després de 1714...

J.C. Correcte. L'estudi que fa uns anys vam publicar demostra com la cort, pel que fa a la Ciutadella de Barcelona, vol i dol.

J.P. Què vols dir?

J.C. Doncs que tenien moltes ganes de bastir-la, però quan no ho impedia el perill francès, ho feia la campanya de Portugal (*), i tot amanit per les penúries de les finances reials. Has de pensar que calculaven indispensable tenir una guarnició estable, a Barcelona, de més de 3.000 soldats (un 10% de la població barcelonina de llavors), per poder construir la fortalesa.

J.P. Es coneix que no se'n refiaven ges ni mica de la població.

J.C. És que els ho haurien impedit, sens dubte.

J.P. 1705 és el moment en què el Principat se'n desdiu del seu acatament de 1701-1702 a Felip de Borbó. Llavors, opta per canviar de bàndol i integrar-se a l'aliança austriacista de l'Haia, de la mà d'Anglaterra, a través del Pacte de Gènova. En Miquel Puig i Reixach, especialista en els estudis del segle XVIII a la Garrotxa, va publicar l'any 2007 "Olot i la Guerra de Successió", on es fa una bona síntesi introductòria del inicis del gir català.

(*) Cal que deixem clar, sobretot a segons quin "pare constitucional", que l'aixecament armat dels catalans, el 1640 fou anterior al dels portuguesos, els quals, de fet, se n'aprofitaren d'aquell.

J.C. Efectivament. Els interessos econòmics i polítics catalans, juntament amb la relació comercial tradicional amb uns mercats que ara es trobaven en el bàndol austriacista i, per tant, barrats del tot, van fer que Catalunya deixés de banda el seu compromís amb Felip. Precisament, l'any 2005, en el tercer centenari del pacte de Gènova entre Anglaterra i Catalunya, es va celebrar, a Barcelona, el congrés "L'aposta catalana", al respecte.

J.P. Felip se sentí traït.

J.C. I de quina manera! Mai no ho oblidà. Aquest fet va ser decisiu en l'apropament del monarca als postulats catalanòfobs i en la seva posterior tossuderia a abolir la sobirania catalana costés el que costés. L'assumpte, de tota manera, té aspectes que no cal menystenir. Entre 1701 i 1705 es van produir força tensions entre el monarca i el Principat, i no totes provocades pel Principat. Això cal tenir-ho present abans que ens fem la pregunta de la polèmica.

J.P. Això pinta bé. Quina és aquesta pregunta?

J.C. "Qui va traïr a qui?" El relat històric elaborat pels vencedors —de ben segur que el tema t'és familiar— sempre insisteix en presentar els catalans com a "rebels" o "traïdors", tal i com ho fan tots els documents felipistes de l'època.

J.P. A partir de 1939, els vencedors també creen el seu discurs històric i, el que és pitjor, jurídic, carregant a la República i a la Generalitat el delictes de sublevació contra el "Alzamiento". A la Garrotxa, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques va encausar 202 persones de la comarca, a les quals, entre d'altres penes, se'ls van embargar les propietats, cosa que em penso que també es va fer durant la Guerra de Successió.

J.C. Hi ha documentades, per les mateixes autoritats borbòniques, més de mil persones afectades per expropiació de patrimoni. Tornant al 1705, cal reconèixer que les legitimitats no estaven tan clares com al 1936, però el cert és que la qüestió requereix més estudi i, si no et fas la pregunta, malament pots tenir ni esma, ni perspectiva, per tal de procedir a una investigació més aprofundida.

J.P. Quins són, però, alguns dels fets que considereu rellevants al respecte?

J.C. Abans que res, per què Felip trià un virrei com Velasco, impopular tant a la Cort com a Catalunya (i no tenim espai per explicar perquè) l'any 1703? El cert és que moltes de les decisions del nou virrei anaven en contra de les constitucions del país, cosa que, per altra banda, no era el primer cop que passava. És cert que la repressió més forta Velasco l'engegà a partir de l'intent fallit dels aliats per desembarcar a Barcelona (que, per cert, no va comptar llavors amb el suport de les institucions del país) el 1704, però és que el problema ja venien d'abans i és molt ingenu de pretendre que Velasco els creava sense el suport reial. Impensable! Per tot plegat cal considerar que la pregunta polèmica que, per cert, sempre hi ha algú que ens la planteja en les nostres xerrades, és pertinent, encara que es pugui considerar inadequada. En el congrés esmentat algú va arribar a dir que fer-se la pregunta ja pressuposava la resposta...

J.P. Que fort!

J.C. Si és que ja no ens podem formular preguntes que donin pas a hipòtesis de treball, sense establir-ne cap conclusió prèvia, per a què servim els historiadors? Només per enfortir la versió oficial? Els compromisos de les Corts de 1701-1702 no eren unidireccionals; totes dues parts, monarca i institucions del país, els havien de complir. Aquesta és, per nosaltres, la qüestió central.

J.P. Al final podria passar que, com en certa manera passa amb la Guerra Civil de 1936-1939, la víctima es converteixi en botxí segons el relat vencedor i que amplis sectors socials s'ho creguin.

J.C. És que la manipulació que engegà la cort borbònica, durant la Guerra de Successió, a recer de la catalanofòbia imperant, abonada de tot cor per Felip, envers Catalunya, fou molt forta. Cito un exemple que segur que t'agradarà atès el teu estudi de 2005 sobre els fullets polítics editats a Olot durant la Guerra Civil. Abans d'una de les dues ocupacions aliades de Madrid durant el conflicte, la cort va difondre un pamflet anònim que resulta un viu exemple d'aquella dita castellana: "piensa el ladrón que todos son de su condición"...

J.P. I doncs?

J.C. El pamflet assegurava que si els catalans ocupaven Madrid (s'ha de dir que el contingent català era mínim dins de l'exèrcit aliat), imposarien la llengua catalana com a llengua única a Espanya, eliminarien les Corts castellanes i el Consejo de Castilla i xuclarien Castella a base d'impostos.

J.P. Això és transposició pura i dura. Adjudicar a l'altre uns propòsits malvats quan, en realitat, són els que tu tens respecte d'ell!

J.C. I que després apliques *manu militari*. Això ens serveix per fer l'aproximació a la darrera data: 1714-1715.

J.P. Abans de posar-nos-hi, m'agradaria que em diguessis si hi hagué uns anys d'esperança a partir de 1705. Es va donar, a Catalunya, una situació semblant a la de 1931-1933 en el camp de les il·lusions col·lectives?

J.C. Per descomptat que sí. Hem de pensar que, des de 1705 fins a 1711, quan Carles d'Àustria marxà a Viena per ser coronat emperador, Barcelona es convertí en capital de l'Espanya austriacista. El país tornà a tenir Cort pròpia. Va ser un període, encara que breu, d'il·lusions renovades. La comparació amb el bienni 1931-1933 em sembla del tot escaient, com, gosaria dir, també succeeix amb els anys que van de 1977 a 1979, quan tot semblava possible.

J.P. Tornem a la fi de la Guerra de Successió. Per què vas fins a 1715?

J.C. Perquè les circumstàncies internacionals i, sobretot, el fet que Mallorca continués lliure de l'ocupació borbònica, permetien un lleuger marge d'esperança respecte al "cas els catalans". Caiguda Mallorca el 1715, l'eliminació de la sobirania catalana i el rigor de la repressió ja no tingueren marxa enrere possible.

J.P. De fet, el 1714 recorda molt el 1939: eliminació de l'autogovern, exili, repressió cultural i econòmica.

J.C. És que Franco i el seus ja tenien el model a seguir. El programa d'Olivares, a la fi, s'havia complert el 1714. Anys a venir tot es reduirà a imitar-lo.

J.P. De totes les maneres possibles: per convenciment o per obligació forçosa...

J.C. I, si calgués, bombardejant Barcelona de tant en tant.

J.P. Quina magnitud va tenir l'exili de 1714? En el cas d'Olot, al 1939, afectà 250 persones, l'1'76% de la població. De Catalunya, sembla que en sortiren unes 420.000 persones, encara que s'ha de tenir present, en aquesta xifra, el nombre de refugiats procedents d'altres territoris republicans, cosa que, per cert, també passà durant la Guerra de Successió, en què Catalunya també fou terra d'acollida per als refugiats austriacistes.

J.C. L'Agustí Alcoberro té molt estudiat i apamat l'exili austriacista. Es va iniciar a partir de 1713, moment en què les tropes aliades, després dels tractats d'Utrecht, abandonaren Catalunya. El 1714, evidentment, aquest exili s'incrementà. En termes percentuals fou tan important com el de 1939. Va afectar unes 35.000 persones sobre una població estimada en 450.000 habitants. Efectivament, aquí hi trobem una altra situació semblant tant a 1714 com a 1939. Fins i tot és comparable una situació d'exili repetit.

J.P. A molts catalans exiliats de 1939 els agafa a França la invasió nazi. Hi ha algun fet semblant dos-cents anys abans?

J.C. Doncs sí. Molts dels exiliats de 1713-1714 van anar a les possessions italianes de Carles d'Àustria, principalment al regne de Nàpols i, vint anys després, es van trobar amb l'ocupació borbònica d'aquells territoris. De vegades la història ens ofereix situacions ben semblants.

J.P. La repressió fou d'una duresa esgarrifosa. Fou tan perllongada com la que representà el Franquisme?

J.C. Fou força perllongada, perquè ja venia des de l'entrada borbònica a terres de ponent i, posteriorment, a Tortosa i Tarragona. Les execucions i els empresonaments foren multitudinaris i, de vegades, per motius ben banals. Amb la pau de Viena de 1725 entre Felip V i Carles VII d'Àustria, s'apaivagà, però hi ha casos documentats molt forts fins i tot fins a 1736. A més a més, es produí una sagnia econòmica immensa sobre un país que, almenys des de 1680, vivia una puixança econòmica important.

J.P. Així, doncs, no és l'eliminació de la sobirania la que propicia el desenvolupament econòmic del segle XVIII, segons ens havien explicat...

J.C. Aquesta era la versió imperant, Vicens Vives inclòs, fins ara fa uns 20 anys. Es basava en la creença, errònia, que les constitucions del país eren una cotilla per al desenvolupament econòmic, que eren "feudals", vaja. El cert és que el país veié, a partir de l'aplicació del Cadastre l'any 1716, multiplicat per set vegades l'esforç fiscal del darrer període sobirà.

J.P. I sense oblidar que, a la vegada, es produí una ocupació militar que havia de ser mantinguda per la població...

J.C. I tant que sí! A la ciutat de Girona, per posar un exemple, la tropa significava més de la meitat del total de la població.

J.P. I, així i tot, el país visqué un progrés econòmic ben apreciable.

J.C. Imagina't —i em permeto una darrera llicència— què hagués estat de Catalunya si la Guerra de Successió hagués tingut un final ben diferent.

J.P. Segurament s'hagués seguit el model general d'Anglaterra o d'Holanda: progrés comercial, sistema parlamentari, inicis de la revolució industrial...

J.C. Com a mínim hagués existit la possibilitat.

J.P. Doncs ara sí que hem acabat el repàs de les sis dates que proposaves. Realment la història, i encara més quan és tan complicada com la nostra, no es pot esquarterar en períodes inconnexos.

J.C. Perquè els arbres no ens permetrien de percebre el bosc. La qüestió fonamental és tenir relat propi, teixit amb una objectivitat màxima i amb proves fefaents, però nostre. En cas contrari, com a societat, restarem immersos en la “Síndrome dels Reis Catòlics”.

J.P. Això donaria per a una llarga conversa retrospectiva i ben amanida de psicologia de masses: ens hauríem de remuntar fins al segle XV!

J.C. D'entrada, no la descartem. Ha estat un plaer, Jordi.

J.P. Igualment, Josep.

Una forta encaixada serví per a tancar la nostra trobada (virtual, és clar!).